

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חידודי לשון ביצירתו של חיים הזז שתיים-עשרה שנים לפטירתו

רבים הם חידודי הלשון ביצירתו של חיים הזז — ולפנינו
כמה מהם:

1. "ודרפי לא פדרך גבר בעלמא" ("היושבת בגנים", עמ' 136). "בעלמא" = אי-שם, סתם — וכאן על-פי הכתוב: "ודרך גבר בעלמה" (משלי ל; יט) — בשינוי אות אחת בלבד ובשינויי משמעות, כמובן.

2. "צָוֹת בְּצוֹת עֲשׂוּיָה" ("חגורת מזלות", עמ' 172). וזאת על-פי המשנה: "צָבֹת בְּצִבּוֹת עֲשׂוּיָה" (אבות פ"ה, מ"ו). ושוב בשינוי אות אחת בלבד, אלא שהמלה "צָוֹת" בפי המשתמש בה היא לשון נקבה בעקבות לשון המשנה.

3. "רב בעיר — פזר רגליך!" ("ריהיים שבורים", עמ' 128). וכאן — לפי הברייתא שלפנינו: "תנו רבנן: רעב בעיר — פזר רגליך, שנאמר (בויאשית יב, י'): 'ויהי רעב בארץ, וירד אברהם מצרימה לגור זוג, פי-כבד הרעב בארץ'" (בבא קמא ס ע"א). ושוב — בשינוי אות אחת בלבד¹.

1. "בהיגוי האשפנוי של בני העירה נבלעה העי"ן ולא נשמעה" (ספרי: "ש"י עגנון, ח' הזז" 1960, עמ' 209).

4. "עקב בצד סוליה" ("אבן שעוֹת", עמ' 157). — וזאת על-פי: "שהיו מהלכות עקב בצד גודל" [= אגודל] (שפת סב ע"ב, ושם נסמן) — וכאן שינוי פתיבה אחת בלבד².

5. היינו פך היינו פך, רְעִי זה פרעי זה, אחד גלחים ואחד איכרים, ואחד... שד אחד הוא! ("בישוב של יער", עמ' 390). — וזאת על-פי: "לא ראי זה פראי זה — הצד השנה שבהן וכו'" (קידושין כא ע"א, ושם נסמן), וכאן — בשינוי אות אחת בלבד ובשינויי משמעות, כמובן.

6. "מקרה מלא" ("דלתות נחשת" ב, עמ' 181). וזאת על-פי: "מקרא מלא דיבר הכתוב" (פסחים יד ע"א, וש"נ). ושוב — בשינוי אות אחת בלבד.

7. "יש אֵם למקרה" (יעיש ב, עמ' 229 — מהדורת תשט"ו³). — וזאת על-פי: "יש אֵם למקרא" (פסחים פו ע"ב — וש"נ). ושוב בשינוי אות אחת בלבד.

8. "ברוך השם, הנך יושב ודורש כמפי הקבורה" ("יעיש" א, עמ' 116). — וזאת על-פי: "ראיתי לבן-פדת [= רבי אלעזר בן-פדת], שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה" (יבמות עב ע"ב) — ובשנוי אות אחת בלבד.

2. אך, כמובן, יש אצל הזו גם "עקב בצד גודל" "בישוב של יער" עמ' 61): "עקב בצד אגודל" (יעיש ב, עמ' 139).

3. במהדורה מתשכ"ח, שם ב, עמ' 192 — יש שינויים והשמטת החידוד.

9. "חזה בין שיניה" ("אבן שעוֹת", עמ' 128; "פעמוֹן ורימוֹן", עמ' 233) — וזאת על-פי המשנה: "היאך מעידים על האשה שילדה, ולמחר — פריסה בין שיניה?! (ראש-השנה פ"ב, מ"ח, וש"נ). וכאן — בשינוי תיבה אחת.

10. "מה שלא יעשה השכל והזמן יעשה הפסוק" ("דלתות נחושת" א, עמ' 64; "פרקי מהפכה", עמ' 231). — וזאת על-פי פתגם שגור בפי הבריות: "מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל", או: "מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן".

11. "משחקים בקלפים... וכו'. נו! מגד שענה עד חשמל, ומשישה סדרי משנה ושישים מסכתות עד "שישים ושישה"⁴ ("אבן שעוֹת, עמ' 172).

12. "חיתנו את אָם' ב'הַכִּי' — ונולדו להם 'לו' ו'לנאי'" (שם, עמ' 183).

4. "שישים ושש" — שם למשחק קלפים מצוי.

תפוחי אדמה

(ל"לשונו לעם", שנו, עמ' 187)

בכמה ספרי אחרונים ראיתי, שמשתמשים בשם "ערד עפפיל", ולא טרחו למצוא שם עברי. אך בספר "ערוגת הפשם", לר' משה ב"ר עמרם גרינוואלד מחוסט, חלק אורח חיים, סי' קכב, כבר קרא לפרי בשם עברי תפוחי אדמה: "במקומכם נעשה פאבריק (= בית-חרושת) אשר משפטה לעשות מתפוחי אדמה קמח פדי לעשות מזה מעשה אופה וכו'", וכך כמה פעמים בתוך דבריו, אבל אף הזכיר: "עור עפפעל" באותה תשובה. בספרי המנהגות השונים מזכירים אך "קארטאָפּל, קארטאָפּלן". המחבר נפטר בשנת תר"ע, ואין לחשוב, שראה את השם הזה בספרות החדשה.

וכמו שאמרתי, פדאי לבדוק את ספרות האחרונים פדי להגיע למקורות קודמים. ואמרתי, שראוי להזכיר פאן דבר תמוה לכאורה.

בספר "אליה רבא" לר' אליהו שפירא מפראג לאורח חיים, סי' תרפג, אות ו (וממנו בהגהות ר' עקיבא איגר לאורח חיים, סי' רכה, סעיף ו) הביא, שהמהרי"ל היה נוהג לאכול ערד עפפיל כי הוא "מקרר ומונע מהרגל דבר. והיה מברך עליו שהחיינו, ולא בורא פרי האדמה, דדבר הבא בתוך הסעודה הוא".

וכשאתה מעיין במהרי"ל, הלכות ראש השנה, לא תמצא שם "ערד עפפיל" כלל. שם הוא מדבר על קישואין, ולא על תפוחי אדמה.

ודאי שהלשון הוא של בעל "אליה רבא", שהרי בימי מהרי"ל שנפטר בשנת 1440 (כחמישים שנה לפני גילוי אמריקה) לא היו תפוחי אדמה, היינו "ערד עפפיל", מצויים כלל באירופה, וכל שכן שלא עלו על שולחנם של תלמידי חכמים. (ומצאתי שפבר העיר בסידור "צלוחת דאבוהם" מנכד הרב אברהם מטשעכאנאו, מהדורת ר' יעקב ורדיגר, תל אביב תשכ"ב, חלק ב, עמ' תרי"ח, שהתיבות "ערד עפפיל" אינן נמצאות במהרי"ל).

מעתה צא וראה, מה ההלכה עושה לעניין ברכת שהחיינו. כתב ב"משנה ברורה", אורח חיים, סי' רכה, אות יח: "פשוט דאין לברך שהחיינו על פרי האדמה שקורין (ערד עפיל) דהרי דרך העולם להטמין אותם בבורות ומתקיים זמן רב. ובשער הציון שם הביא דברי ר' עקיבא איגר בשם מהרי"ל, וכתב: "משמע דלא ס"ל (סבירא ליה) האי סברא דמ[גן] א[ברהם]. ואפשר דבזמן מהרי"ל לא נתפשו עדיין כ[ל] [ל] פ[ך] [זריעת זה המין בארץ, ולא היו זורעין אותו אלא מעט מן המעט, ולא היו צריכין להטמינו בחוץ בקרקע כמו בימינו, שהוא מעיקר מיני מזון וחפשו עצה להטמינו שלא יכלה".

הרגיש בעל "משנה ברורה" בשינוי התנאים, אלא שבמקום מהרי"ל צריך להעביר את הדיון על זמנו של בעל "אליהו רבא".

דברי בעל "משנה ברורה" נכונים לפי ההבנה המאוחרת, הרגילה, בשם "ערד עפפיל", שהכונה לתפוחי אדמה, אבל בלשון קודמים אי אפשר להעמיס את ההוראה הזאת. פי אנו מוצאים כבר במהרי"ל גופו את השם הזה: בהלכות ערב יום הכיפורים כתוב: ואמהר"י (= ואמר מורנו הרב רבי יעקב) סגל, שכן ראה ברבותיו ששתו מים ואכלו פרי שקו' (= שקוראים) ע ר ד א פ פ י ל פדי להתקרר להשמר בנקי' (= בנקיות). ואמר, שכן ראה מרבו המובהק מהר"ש (= שלום), שהיה נוטל הפרי הנוכ' (= הנופר) ושורהו במים להצטנן במאד, ואכל ונתן לכל בני ביתו.

"ערד אפפיל (עפפיל)" ברור ומבוסס בכל הדפוסים וכתבי־היד, וכך הועתק אף ב"באר היטב", אורח חיים, סימן תרח, אות ח, ולכאורה התמיהה שעורננו קיימת: מה ל"ערד אפפיל" ולמהרי"ל ולרבו? אלא שאנו נגררים אחרי מה שאנו קוראים "ערד עפפיל", היינו תפוח אדמה, ועל פן הדבר נראה מוזר בעינינו, ובאמת בזמן מהרי"ל קראו "ערד אפפיל" לקישואים, ותפוחי אדמה לא היו ידועים פלל, ולאחר מכן הרחיבו את ההוראה, עד שפמעט גברה על הקדום, וזו תופעה רגילה בלשון. ועיין במילונם הגדול של האחים גרים בערך Erdapfel. ולקישואים התפון מהרי"ל, ואולי אף בעל "אליה רבא" שהזכרנו בדברינו הקודמים.

אמור מעתה, שבעל "משנה ברורה" שהתנגד לברך שהחינו על תפוחי אדמה, צדק להלכה, אבל לא לעניין הלשון. דרך אגב, ב"משנה ברורה", סימן תרח, העתיק את כל דברי "באר היטב" והשמיט את הפיסקא על "ערד עפפיל"!

ועל פי זה יש לתקן מה שמצאנו בספר המופלא "מצב הישר" לר' שניאור זלמן בר, ווילנא תרמ"ז (חלק שני), דף ט ע"ב, שהעתיק מן "באר היטב" והוסיף: "ערד עפפיל ובלה"ק תפוחי אדמה". התשובה נכתבה בשנת תרמ"א (1881), והוא כבר השתמש ב"תפוחי אדמה". פנראה, ידע את דברי המשכילים.

ע ק י ב א ב ן - ע ז ר א

תוספת מלים

(המשך)

ס ב א ו ת — שכרות.

"באכילת בהמות טמאות ושקץ בשר זוללות וסבאות היין"
;1 (דרשות דניאל אלקומסי (?), קובץ "ציון" ג', , ש' 1;
ירושלים, תרפ"ט). בן-יהודה מביא משל ר' יצחק עובדיה,
שהוא מאוחד.

ס ב ב — סיבוב.

"במסלול העגול בסבב אין-סוף / יחלקו גורל ברטט ושיר"
(י"ל ביאלר, אשדות ימים, עמ' 73).
באבן-שושן אין מובאה.

ס ג ל — הפעיל, זָפָה.

"הן פחמש מדות האב מסגיל לשתילון" (ר' שמואל
השלישי, מן המאה העשירית, "אורלוגין" 6, ע' 151).
באבן-שושן יש במשמעויות אחרות.